

Спеціалізованій раді ДФ 11.051.012
Донецький національний університет
імені Василя Стуса
м. Вінниця, вул. 600-річчя, 21, 0432 50 89 37

ВІДГУК

**офіційного опонента – доктора юридичних наук, професора, професора
кафедри конституційного права та порівняльного правознавства
ДВНЗ «Ужгородський національний університет» Белова Дмитра
Миколайовича на дисертацію Комара Павла Анатолійовича «Роль
судової правотворчості в утвердженні принципу верховенства
права», яка подана на захист до разової спеціалізованої вченої ради у
Донецькому національному університеті імені Василя Стуса на
здобуття вищої освіти ступеня доктора філософії з галузі знань 08
«Право» за спеціальністю 081 «Право»**

Вивчення поданих Комаром П. А. матеріалів дисертації та анотації, а також ознайомлення з публікаціями здобувача за обраною темою дає підстави стверджувати, що автором проведено достатній науковий аналіз теми, виділено новизну опрацьованих питань, сформульовано наукові положення, узагальнення та висновки, що виносяться на захист. Можна констатувати, що дисертант досягнув поставлених перед собою цілей, роботу виконав на належному науковому рівні. Такий загальний попередній висновок підтверджується за основними параметрами, які висуваються до дисертацій означеної наукової спеціальності.

Ступінь актуальності обраної теми дослідження. Виконана Комаром П. А. дисертація на здобуття вищої освіти ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 «Право» за обраною темою характеризується безумовною актуальністю, має теоретичне та практичне значення, що дисертант переконливо доводить у вступній частині свого наукового дослідження.

Оцінюючи зміст дисертаційного дослідження, слід зазначити, що

його тема має актуальний характер для правничої науки, який полягає насамперед у тому, що на підставі глибокого аналізу правової природи судової правотворчості доведено доцільність визнання її існування у правовому просторі сучасної української держави.

Автор слушно зауважує, що судова правотворчість як монополія суду контролювати зміст законів, визнати право, що застосовується, дозволяє компетентно виявляти в праві та ці засади, які відповідають ідеям верховенства права. Поєднання в одному дослідженні категорій «судова правотворчість» та «верховенство права» являє собою наголос на важливості обох досліджуваних явищ та їх взаємообумовленості, що додатково актуалізує обрану дисертантом тему.

Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації. Дисертаційне дослідження Комара П. А. виконане на належному науковому рівні, про що свідчать завдання дослідження, методологія роботи, її наукова новизна та зв'язок роботи з науковими програмами, планами та темами.

У науковій роботі чітко простежується, що мета, завдання, предмет та об'єкт дослідження взаємопов'язані із структурою дисертації та розкривають проблематику обраної теми.

Метою дослідження автор вказує формулювання й обґрунтування нових теоретико-концептуальних положень щодо природи, змісту, ознак і результатів правотворчої діяльності органів судової влади в Україні, її місця серед інших форм здійсненні судової влади, доведення взаємозумовленості між судовою правотворчістю та втіленням постулатів верховенства права як основоположного принципу захисту прав людини, а також розробка теоретичного підґрунтя для пропозицій та рекомендацій, спрямованих на удосконалення правового регулювання окреслених питань. Для досягнення вказаної мети дисертантом поставлені (та, як з'ясувалось у процесі опрацювання дисертаційної роботи, виконані) такі *завдання*: уточнити поняття судової правотворчості та з'ясувати його

співвідношення із суміжними поняттями; проаналізувати феномен судової правотворчості на відповідність принципу поділу влади; уточнити перелік ознак судової правотворчості; дослідити питання довіри до суду як необхідної передумови ефективного й справедливого правосуддя, доповнити перелік елементів механізму її відновлення; проаналізувати правосуддя та його конституційні засади з точки зору відповідності критеріям верховенства права; дослідити взаємозв'язок категорій «верховенство права» та «судова правотворчість»; уточнити загальнотеоретичну характеристику принципу верховенства права як засади справедливого правосуддя й одночасно наслідку його реалізації, у тому числі завдяки легітимізації судової правоконкретизації; проаналізувати судову практику стосовно відтворення принципу верховенства права, виявити загальні тенденції застосування принципу верховенства права та його складових у судових рішеннях в Україні.

Дисертантом було досліджено та проаналізовано низку законодавчих актів як України, так і зарубіжних країн, рішення ЄСПЛ, Конституційного Суду України, Верховного Суду, ґрунтовного опрацювання зазнала практика судів загальної юрисдикції. При написанні роботи за основу були взяті наукові праці з теорії держави і права, конституційного права, проте додаткове використання літератури з формальної логіки, правової статистики дозволило розширити методологічну базу дослідження й досягнути надзвичайно важливих результатів, що характеризуються науковою новизною.

Два розділи дисертації Комара П. А., відповідно до науково-дослідницьких завдань, розкривають важливі аспекти обраної теми і змістовно їх наповнюють. Усі розділи дисертації органічно взаємопов'язані та мають внутрішню логіку викладу матеріалу.

Усе наведене вище дає можливість зробити висновок, що сформульовані автором у науковій роботі основні положення, узагальнення та висновки, в тому числі й ті, що віднесені ним до наукової

новизни, мають відповідний рівень обґрунтованості.

Наукова новизна дисертації Комара П. А. полягає насамперед у тому, що на основі наукового опрацювання й аналітичного осмислення значного обсягу відповідних наукових досліджень та правових джерел, дисертант здійснив фахове правове дослідження, а відтак сформулював та обґрунтував низку нових для науки держави і права положень, узагальнень та висновків, що виносяться на захист. А саме, автор уперше:

сформулював гіпотезу про кореляційну залежність між застосуванням у судових рішеннях принципу верховенства права та показниками результатів оскаржень судових рішень і довів статистично значущу достовірність припущення, що у суддів, які частіше використовують посилення судової аргументації з позицій верховенства права, частка скасованих або частково змінених рішень є значно меншою;

розробив алгоритм перевірки судових рішень на відповідність (дотримання) принципу верховенства права, який у перспективі запровадження експертних систем у юриспруденції може бути використаний для розроблення систем аналізу або прогнозування судових рішень за допомогою штучного інтелекту, а на сучасному етапі слугуватиме додатковим інструментом оперативного тестування рішення у справі суддею задля упевненості в його справедливості;

обґрунтував необхідність відійти від поширеного у науці підходу з формулювання визначень судової правотворчості через найближче родове поняття – «правотворчість», оскільки судова правотворчість не поглинається як видове поняття родовим поняттям «правотворчість»;

сформулював визначення поняття судової правотворчості із урахуванням недоліків існуючих доктринальних дефініцій та дотриманням правил формальної логіки.

Заслуговує уваги те, що автором було удосконалено:

доктринальне тлумачення верховенства права з позиції зв'язаності державних органів законом (як запорюка попередження сваволі) із

одночасним визнанням нетотожності права і закону, що тягне за собою потребу в існуванні незалежної гілки влади, яка завдяки правотворчій здатності субсидіарного характеру гарантуватиме справедливість навіть тоді, коли закон на це не здатен (будучи неправовим);

положення щодо вирішення діалектичного протиріччя судової правотворчості шляхом встановлення її меж та визнання права судової влади компетентно застосовувати інструменти ефективного подолання недоліків правового регулювання там, де законодавець не впорався із своїм призначенням;

перелік ознак судової правотворчості, більш конкретизований порівняно із раніше запропонованими у науковій площині, які допомагають розкрити сутність судової правотворчості, а отже сприяють утвердженню у суспільній правосвідомості «правильного» розуміння цього феномену та його юридичних наслідків (вторинний характер, особлива мета, психограма судді як доказ припустимості *ratio decidendi*);

положення щодо вторинного (субсидіарного) характеру судової правотворчості як невід'ємної її характеристики, що пояснюється ієрархією функцій судової влади і полягає в «активації» суддями функції правотворця у чітко зрозумілих межах, якщо у інакший спосіб забезпечення справедливого правосуддя виявляється неможливим;

обґрунтування перспектив запровадження кіберюстиції й ризиків «прогнозованого правосуддя» саме з точки зору його неможливості врахувати найважливіші функціональні елементи верховенства права;

обґрунтування можливості судової влади виступати суб'єктом правотворчості на підставі максимальної компетентності (унікального особливого суб'єктного складу з професійних юристів) та мінімальної заполітизованості (завдяки заходам щодо забезпечення незалежності судової влади) порівняно із законодавчою та виконавчою гілками влади;

аргументацію неприпустимості «сліпого» забезпечення системою судових інстанцій в правосудді однаковості судової практики (не

заперечуючи значимості єдності судової практики як критерію верховенства права), з огляду на те, що відхилення від судової практики (яка також може бути неправовою) більше відповідатиме ідеї верховенства права, ніж прагнення підганяти судові акти під відповідність однаковості;

обґрунтування провідної ролі в утвердженні верховенства права саме адміністративної юстиції, зокрема у контексті визнання правотворчого потенціалу суддів адміністративних судів: шляхом наділення їх певною компетенцією по нормоконтролю в окремих процедурах, коли оскаржуються нормативні акти будь-яких органів, які мають право на їх видання.

Завдяки автору набули подальшого розвитку:

положення щодо правотворчого потенціалу судової влади й віднесення до його до незримих компонентів, які забезпечують логічну цілісність правової матерії;

існуючі у науці підходи до визначення понять судової практики (зокрема *jurisprudence constante*), судової правотворчості, судового прецеденту та прецеденту тлумачення права, з'ясування їх співвідношення, й обґрунтування необхідності визнати джерельний характер судової правотворчості як можливості і водночас обов'язку суду створювати право у певних випадках;

пропозиції стосовно необхідності змінювати сприйняття будь-якого коригування судового акту нижчого суду вищим судом як свідчення негативної якості цього судового акту з огляду на те, що неминуче орієнтування суду на реагування вищих судових інстанцій на його рішення, знищує сутність правосуддя і фактично визнає притаманність судової влади лише вищим судам;

ідея щодо доцільності визнання офіційного автентичного тлумачення законів України як діалогу законодавчої влади із «споживачем» результату законотворчості, що дозволить полегшити сприйняття громадянами не лише букви, а й духу законів, сприятиме забезпеченню єдності судової

практики, а отже й передбачуваності судових рішень та як наслідок зростання рівня довіри до суду;

положення про помилковість розуміння поняття «судова практика» як сукупності лише певних конкретизуючих законодавство «правоположень», що не виправдано звужує його обсяг з огляду на можливість існування суперечливої або неоднозначної судової практики;

аргументи на користь необхідності визнання поступового відтворення у правовій матерії проявів прецедентного права, послаблення позицій юридичного догматизму, зміни підходів й трансформації сприйняття функцій правових явищ, правових засобів та фрагментів правової дійсності, зокрема щодо визнання феноменів прецеденту тлумачення права, усталеної судової практики, доктрини верховенства права.

Практичне значення одержаних результатів не викликає сумнівів, оскільки згідно з представленими матеріалами сформульовані у роботі наукові положення та висновки можуть бути застосовані:

у науково-дослідній діяльності: сформульовані наукові гіпотези є певним внеском у наукове пізнання феномену судової правотворчості та утвердження доктрини верховенства права на сучасному етапі і створюють базу для подальших наукових розвідок;

у правотворчій діяльності: у процесі удосконалення законодавства України в частині регулювання питань судової правотворчості й організаційно-правового забезпечення подальшого реформування системи судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів;

у практичній діяльності судових органів: у процесі підготовки судових рішень та їх перевірки на дотримання принципу верховенства права (завдяки розробленому авторському алгоритму);

в освітньому процесі: у процесі підготовки навчальної та навчально-методичної літератури та проведенні занять з дисциплін «Теорія держави та права», «Проблеми сучасного конституціоналізму» та ін.

Повнота викладу одержаних результатів. Основні теоретичні положення і висновки, сформульовані в дослідженні достатньо апробовані та знайшли відображення у двох статтях у фахових наукових виданнях України, одній статті у науковому періодичному виданні іншої держави, а також у двох статтях у інших виданнях та чотирьох тезах доповідей на наукових і науково-практичних конференціях.

Кожний розділ дисертаційної роботи завершується розгорнутими висновками. Сформульовані лаконічні та переконливі узагальнення і за результатами дослідження.

Даючи **позитивну** оцінку дисертації Комара Павла Анатолійовича, маємо зауважити, що, як і будь-яка значна за обсягом і кількістю досліджуваних проблем наукова праця, вона має й **окремі суперечливі або дискусійні положення**, які потребують додаткової аргументації або пояснень здобувача під час прилюдного захисту:

1. Недостатньо дослідженим здається питання судової правотворчості Конституційного Суду України, автор лише поверхово згадує, що «конституційне правосуддя відіграє величезну роль саме в оволодінні всіма судами ідеєю верховенства права» (с. 164), а також зазначає, що цей орган є «квазісудовим», не зважаючи на вміст у назві слова «Суд» (с. 45). Вважаємо, правотворчий потенціал Конституційного Суду України не втрачає своєї актуальності для наукових розвідок, адже перехідний період в Україні, як і всюди, характеризується протистоянням двох правопорядків – старого й нового, основним розмежуванням яких стає ставлення до Конституції України. Центральне питання сучасної конституційної дискусії є питання прогалин в Конституції, а також питання про те хто, яким чином і в якому напрямку буде заповнювати ці прогалини. Враховуючи завдання Конституційного Суду України з гарантування верховенства Конституції України, а також з огляду на його повноваження, саме цей орган має відповідне право, а отже абсолютно застарілим є сприйняття його у якості лише «негативного законодавця».

Тому Комар П.А. абсолютно справедливо стверджує, що «вимога здійснення правосуддя компетентним судом фактично означає, що для виявлення конституційного сенсу норми немає поки у нас іншого суду, крім конституційної юрисдикції, і саме вона уповноважена на виявлення конституційного сенсу норми» (с. 164), проте подальшого глибокого дослідження дана теза не отримала.

2. При характеристиці судової правотворчості як явища, що повністю вкладається в концепцію розподілу влади, вважаємо, слушно було б не стільки вивчати питання невтручання однієї гілки влади до сфери компетенції іншої або «узурпації законодавчої влади судовою» (с. 34 – 37), а навпаки, розглянути механізм стримувань та противаг як забезпечення найбільшої ефективності державної влади шляхом спільної високопрофесійної діяльності різних гілок державної влади в інтересах носія суверенітету та єдиного джерела влади – народу. Це з необхідністю передбачає не лише відокремлення функцій та повноважень різних гілок державної влади, але й їх тісну взаємодію та співпрацю. Тому метою будь-якого реформування системи державної влади, насамперед, має бути прагнення до усунення протиріч та конфліктів між державними інституціями, забезпечення їх тісної співпраці та запровадження реальної відповідальності влади за результати своєї діяльності в цілому.

3. При відстоюванні ідеї судової правотворчості не до кінця зрозумілими лишилися питання її проявів або форм саме у діяльності судів найнижчої ланки (міських, районних, районних у місті, окружних). Автор наполягає на тому, що судова правотворчість не є прерогативою виключно вищих судових інстанцій (с. 110), проте не уточнює, яким чином з огляду на сучасний стан законодавства (або хоча б об'єктивні та реальні перспективи його оновлення) свій правотворчий потенціал можуть використовувати суди першої інстанції – у вигляді правоконкретизації, заповнення прогалин чи участі у формуванні усталеної судової практики. Це питання однозначно потребує на додаткове пояснення з боку автора.

4. У роботі використовуються як термін «верховенство права», так і «правовладдя». Потребує пояснення, як вони співвідносяться на думку автора.

Саме з використанням терміну «правовладдя» перекладений українською *Rule of Law Checklist* Венеційської комісії («Контрольний перелік питань для оцінювання стану верховенства права в окремо взятій державі») – як «Мірило правовладдя». З цього приводу у роботі наведено аргументи на користь помилковості такого підходу (с.140–141): «Очевидно, що на теперішній час українське суспільство далеко від усвідомлення сутності верховенства права, бракує і загальнопоширеного розуміння відмінності між правом та законом, тому запровадження ще й нового терміну «правовладдя» заплутає пересічних громадян дедалі більше...Здається, замість поширення у суспільній свідомості постулатів верховенства права, такий підхід робить зазначений перелік привілеєм обраних». Незважаючи на це, автор активно використовує термін «правовладдя» без аргументації, що саме під ним розуміє.

Водночас, висловлені зауваження стосуються переважно спірних питань дослідження або ж окремих недостатньо чітко викладених позицій, здебільшого носять характер побажань і повинні бути винесені на дискусію під час публічного захисту дисертації. Проте їхня наявність не применшує наукових здобутків, висновків і узагальнень, що містяться в рецензованій дисертації, не спростовує її загальної концепції та положень, що становлять наукову новизну дослідження і виносяться на захист.

Є всі підстави для визнання дисертаційної праці Комара Павла Анатолійовича «Роль судової правотворчості в утвердженні принципу верховенства права» своєчасним та якісним науковим дослідженням.

Дисертація є самостійно виконаною, завершеною роботою. Порушень академічної доброчесності в ній не виявлено. Дисертацію оформлено відповідно до встановлених МОН України вимог, її текст викладено літературною мовою, науковим стилем. Дослідження містить

наукові положення, нові науково обґрунтовані теоретичні результати проведених здобувачем досліджень, які мають істотне значення для історико-правової науки, що свідчить про особистий внесок здобувача в науку. Робота характеризується єдністю змісту. Зміст дисертації відповідає вимогам пп. 10, 11 Постанови Кабінету Міністрів України «Про проведення експерименту з присудження ступеня доктора філософії» від 6 березня 2019 року № 167 та вимогам до оформлення дисертацій, затвердженим Наказом Міністерства освіти і науки України від 12 січня 2017 року № 40, а її автор заслуговує на присудження вищої освіти ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 «Право».

Офіційний опонент:

професор кафедри конституційного
права та порівняльного правознавства
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»,
доктор юридичних наук, професор

Белов Д. М.

